



NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

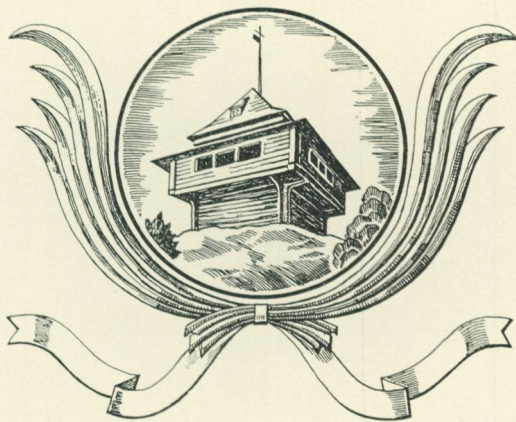
1

9

3

2

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N



1 9 3 2

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, som visar ett parti av Skogaholms herrgård samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.



Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1932



SKÅLARNAS MUSIK

En sörmländsk brudskålsmelodi med
gelikar och stamtavla.

AV NILS DENCKER.

Säg det med toner — är en paroll som den svenska allmogen följt under fest och arbete. I det gamla bysamhället hade spelmannen en viktig mission att fylla. Vid gemensamma företag och högtider skulle han vara med och låta sin musik ljuda till fröjd och gamman. När den nyvalde åldermannen tågade hem med byns »regalier» och arkiv, när majstången restes under allmänt jubel, vid bröllorens många festliga höjdpunkter o. s. v. spelades låtar, som ofta användes endast vid dessa tillfällen. Just dylika allmogemelodier tillhöra mera än andra etnologens intressesfär. Man bör försöka sätta in dem i deras sammanhang. I denna uppsats göres ett försök att utreda en brudskålsmelodis ursprung och miljö.

I sin första folkmusiksamling med huvudsakligen sörmländska

Vignett. Fig. 1. Bröllopet i Kana. Detalj ur väggbonad från Drängsreds socken, Halland. Nordiska museet 85.732.



Fig. 2. Brudskålsmusik från Floda socken, Södermanland. A. G. Rosenberg, 160 polskor, visor och danslekar etc., nr 140.

melodier meddelar A. G. Rosenberg från Floda socken en låt i jämn takt, som han kallar brudskålsmusik, fig. 2. Den spelades under bröllopsmåltiden en gång igenom för varje person med vilken bruden skålade. När bruden föreslog en ny skål, upphörde musiken och under pausen utropades namnet på den hedrade, som då överlämnade sin gåva.

Även utanför Sörmland kan denna melodi påträffas i något olikartad form. Från Gotland äro 3 varianter publicerade, därav 2 av Aug. Fredin i Fataburen 1909 bland »Gottländsk folk-musik». Den tredje förekommer i M. Klintbergs samling, som utgavs på Julius Bagges förlag, fig. 3.

Skildrare av gottländska allmogebröllop berätta, att detta skålstycke kallades *rundarium* eller på allmogespråket »runndål» och att det utfördes av spelmännen då brudparets skål dracks. Även vid andra skålar spelades *rundarium*. Lithberg omnämner i Fataburen att brudparet vid överlämnandet av brudskänkerna tackade för varje gåva med en bugning. Givaren fick en sup som »kvitto», vilket åtföljdes av *rundarium*. I Säves Gotländska samlingar omtalas ett annat tillfälle: »Liksom på sjelfva Bröllopet drickes äfven här vid måltidens slut på hemkomsten skålar för Brudparet, hvilka Brudtebonden proponerat för Ungkarlens lyckliga hemkomst! hvarvid Rundarium spelas.»

SKÅLARNAS MUSIK



Fig. 3. Brudens och brudgummens skål etc. Klintberg, Polskor och högtidsstycken från Gotland, n:r 43 »rundarium».

I Skåne förekom samma sed på bondbrölloppen. Sedan alla hedersskålarne på en gång druckits, berättar Nicolovius, vände sig värden, om han var vid skämtsamt lynne, till spelmännen och sade »skål spelemän». Dessa besvarade artigheten med att härma fanfarer på sina fioler. Detta kallade de rundarer.

Bland övriga i vårt land upptecknade brännvins- och skänklåtar har jag ej kunnat återfinna melodien eller namnet. Genom någon slags förväxling har den publicerats som steklåt från Uppland, naturligtvis i förändrad form, fig. 4.

Sammanställningen av en allmogemelodis varianter kan, om dessa äro talrika, ge en viss belysning av låtens utbredning, typer och förändringar, men frågan om härkomsten kan sällan lösas på detta sätt. I vissa fall kunna skillingtryckens melodi-hänvisningar lämna värdefulla ursprungsuppgifter. En och annan allmogemelodis förekomst i äldre notböcker eller publikationer kan också klargöra låtens historia.

Tack vare en i Finspångsarkivet bevarad melodiuppteckning i en notbok från slutet av 1600-talet blir det möjligt att fastställa brudskålmelodiens härkomst. Den har utvecklat sig ur en rundamelodi, som Tobias Norlind omnämnt i Studier i svensk folklöre, fig. 5.

Melodiernas gemensamma drag äro tillräckligt tydliga för att utpeka släktskapen dem emellan, och för övrigt ha runda-

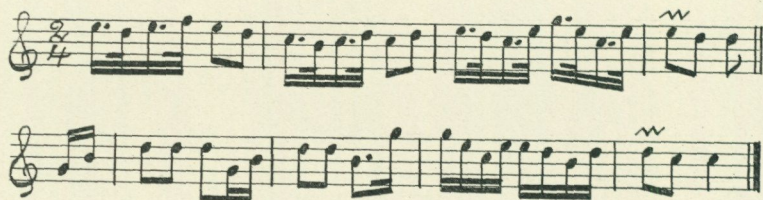


Fig. 4. »Steklåt». R. Liljefors, Upländsk folkmusik, steklåt n:r 2, sid. 86.

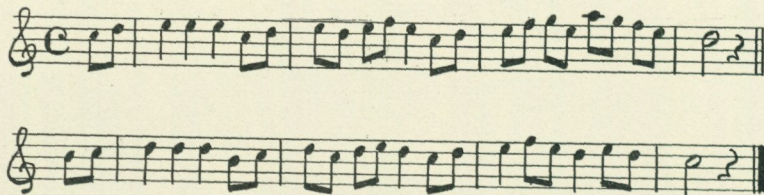


Fig. 5. Runda. Efter original i Finspångsarkivet 9,098, sid. 63.

rium- och rundamelodierna använts vid samma tillfällen, nämligen när skålar druckos. Bakom rundamelodien, vars andra repris egentligen är en upprepning av den första fast ett tonsteg lägre, ligger säkerligen en vokal melodi. Båda reprisernas första tvåtaktsfras har från början varit en dubbeltakt, varide tre markerade fjärdedelarna på samma ton föra tanken på de tre skålar å rad, som det helst skulle vara. Alla goda ting äro tre, även när det gäller att tömma pokalen. Erik Lindschöld säger t. ex. i »Ehre- och LyckönskningzRijm» på Carl XII:s födelsedag den 25 nov. 1670:

Men alla wackra Pijgors Skåål går ännu omkring.
Hade wij en Flaska här / r u n d a r u m d a r u m d a /
Den skålen skulle drickas / fast woret tree på raa.

Rundamelodiens ursprungliga byggnad förefaller vara rent funktionalistisk. Den är helt enkelt ett i toner klätt skålhejande.

Även andra skålstycken än de förut nämnda kunna sättas i

SKÅLARNAS MUSIK

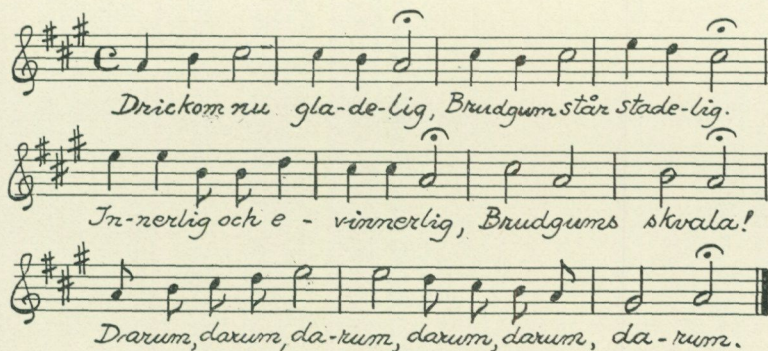


Fig. 6. Skålsång från Runö. Idun 1907, sid. 536.

samband med rundå. I tidskriften Idun för år 1907 berättar Alma Zetterqvist om ett bröllop på Runö. Efter bröllopsmiddagen uppträdde där fyra sångare med skålar i händerna för att samla in gåvor åt de nygifta. Värdena fylla på dricka medan sångarna stämma upp ovanstående visa, fig. 6. När någon kastar en rubel i skålen ropar sångarna mitt i visan tack, tack, tack, tack. Det låter som en hönas kacklande och väcker stor munterhet. För varje gång en slant skänkes sjunges visan om igen. Ceremonien kan pågå i flera timmar. Orden darum likna Lindschölds rundafras, men melodien kan vara en av Rundå oberoende allmogelåt, liksom en del av våra skänklåtar.

Ett synnerligen populärt skålstycke hos vår allmoge var länge Gustavs skål, »vår äldsta folksång». Orden äro ju författade av Bellman, och amiral Tersmeden berättar i sina memoarer hur sången sjöngs på revolutionsdagen den 19 aug. 1772. På eftermiddagen samlade Tersmeden en skara kring Bellman och en punschbål på Skeppsholmen, där ett flitigt inövande vidtog. Meningen var, att man skulle försöka få något tillfälle att sjunga visan för kung Gustav. Först kl. 11 på kvällen kom konungen med sin svit. Just då han passerat över vindbron började alla sjunga Gustavs skål.

Kungen lyssnade till första versen och ropade högt: »Tack

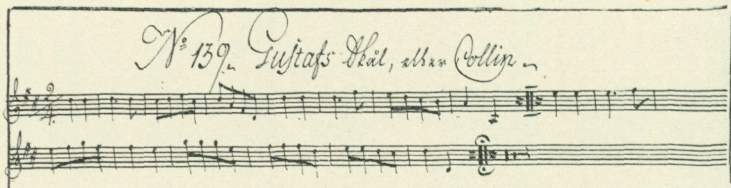


Fig. 7. Gustafs skål. Åkerhielska notboken, Kungliga biblioteket, Stockholm.

för skålen!» Vid Tersmedens bekanta fest på Skeppsholmen den 28 aug. frossade man riktigt på Gustavs skål: »Alla stående pelle à melle med glasen i hand gjorde jag sällskapet som värd först en kompliment, i hvad ändamål jag tagit mig den friheten bjuda dem att betyga vår underdåniga glädje öfver vår stora konungs lyckliga revolution, och proponerade jag H. Maj:ts skål under en Rundå af pukor och trumpeter. Igenom mina marskalkars goda anstalt såg jag de vackraste flickorna och bästa röster skockade tillsammans och började *Gustafs skål*, som af hela musiquen straxt ackompanjerades, och blef ett outsägligt sårl och glädje så att betjäningen och alla herrarna knappast hunno servera glasen — — —.» Kl. 10 på kvällen, då både damer och herrar behövde svalka och vila, dracks åter Gustavs skål, under det att sångarna slöto en ring kring de övriga. Något senare tågade de omkring på holmen sjungande skålstycket. Maten borttogs och desserten serverades, varvid man återigen fick ett utlopp för sina känslor i Gustavs skål. Kl. 3 på natten kom vagnarna. De trötta gästerna upphörde med dansen, Gustavs skål utfördes »under sång och full musique» tills långpolskan avslutade festen. Resultatet av detta ihärdiga fest-sjungande blev tydligen det avsedda: skålstycket förvandlades till en omtyckt folksång.

Melodiens ursprung är ej klarlagt. Själv säger Tersmeden att den var en allmänt känd »guardietroupp». Hade det varit frågan om en på den tiden vanlig dansmelodi, skulle säkert Tersmeden antytt detta i sin detaljrika framställning. I det

S w å d e n,

Sjungne

Bid olika Tilfällen.

Det Första:

Sverige Sjung, Ditt nit kan illskan ic.

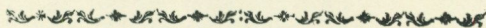
Det Andra:

Båld och Båld', Och alt hwad ic.

Det Tredje:

GUSTAFS Skål, Den bästa Kung ic.

Alle sjungas under en och samma egna behageliga
Melodie.



STOCKHOLM,

Tryckt hos Wennberg och Nordström, 1772.

Fig. 8. Det äldsta trycket av Gustavs skål.
Uppsala universitetsbibliotek.

första trycket med tre Bellmanska visor till samma melodi nämnes intet om härkomsten, fig. 8.

Av Bellmansforskarna säga några, att melodien tillhörde en Gavotte de Vestris, men Drake ansåg, att melodien var svensk. Till sin rytmik påminner den om rundamelodien från 1600-talet och man vill gärna fråga sig, om inte den överväldigande popularitet, som melodien till Gustavs skål ägt hos allmogen (Carlén kallar den för bondbröllopsmarsch) kan lättast förklaras därigenom, att den redan före 1772 varit känd av allmogen som

skålstycke. Dock måste man inskjuta, att även gavott- och andra dansmelodier i jämn takt kunna ha en om rundå påminnande byggnad. Bibliotekarien, d:r Ejnar Sundström, som ägnat Bellmans melodier stor uppmärksamhet, har varit vänlig sända mig avbildningar av Gustavs och Prins Carls skål samt Gavotte de Vestris, fig. 9, anpassad till Fredmans Test. n:r 136 i en notbok tillhörande Par Bricole.

Sin uppfattning av sambandet mellan melodierna sammanfattade Sundström med följande ord: »Beträffande rundamelodiens relation till Gustafs skål vågar jag visserligen i detta sammanhang ej göra något uttalande. Men jag skulle vilja påpeka, att Vestris dans, sådan jag känner den genom notexemplet ovan, visst icke är så pregnant, att den behöver vara urtypen till Gustafs skål.» Trots likheten dessa melodier emellan är det bäst att lämna frågan öppen angående släktskapens beskaffenhet. Även bland melodier finns det dubbelgångare. Upptäckten av nya varianter skulle kunna ge visshet om hur det förhåller sig. Gavotten har säkert kommit till oss via Paris, där den berömda italienske dansören Gaetano Vestris ej uppträdde förrän 1748. Omkring år 1750 kan således melodien ha nått Sverige. Om gavotten använts till Gustavs skål, skulle detta väl blivit omnämnt av Tersmeden.

En intressant notis meddelar C. F. Hennerberg i sin uppsats »Kungl. Hofmusikern Anders Wesström» i Sv. tidskrift för musikforskning 1929, nämligen att melodien till Gustavs skål spelats av W. redan den 8 mars 1772, alltså före statsvälvningen. På programmet till Wesströms konsert kallas melodien ett »på Landsbygden från äldre tider allmänt känt musicaliskt stycke, nyligen af Wesström öfversatt, något förbättrat och tillökt med 18 variationer». Då W. alldeles säkert år 1774 spelat Gustavs skål med variationer, menar Hennerberg, att det utan tvivel varit samma melodi han spelat i mars 1772. Om nu detta är riktigt (slentrianmässigheten i konsertprogram är väl ej av i dag), har man ett klart belägg för melodiens äldre förekomst på landsbygden, där den mycket väl kan ha begågnats som skålstycke på

SKÅLARNAS MUSIK

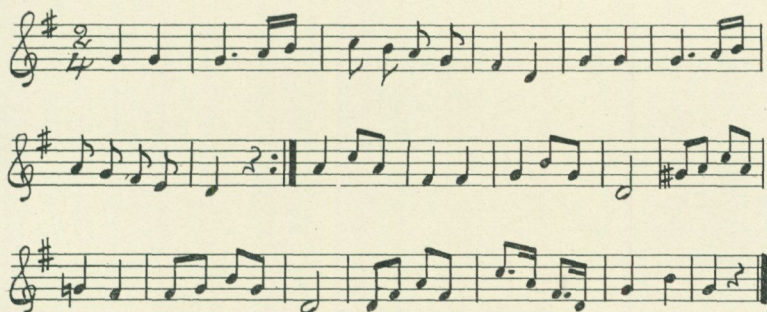


Fig. 9. Vestris dans till Fredmans testamente 136. Par Bricoles handskrift 137. (Se E. Sundström, Ny Bellmansmusik, Svensk tidskrift för musikforskning 1927).

bröllopen. Då skulle således Gustav III kunnat glädja sig åt icke endast den svenska dräkten — utan även åt den svenska skålen.

Det förefaller som om skålstycket upplevt en renässans under den gustavianska tiden så till vida, att det blev kungligt. Man skulle kanske kunna säga att skålmusiken blev hovleverantör för hyllningssånger. Den förkättrade s. k. punschpatriotismen på 1800-talet var väl mest en reflex av detta skimmer från Gustavs dagar. Utom kungen blev hertig Carl uppvaktad med slik underdånighet. Grimberg berättar i sin svenska historia om hur man i Hernösand firade Karldagen och drack »segrarens vid Hogland» skål under avsjungandet av följande »lika vackra som sanna sång på melodien Gustavs skål:

Store prins,
Ditt mod man knappt i Norden funnit,
Sverige minns
den seger, som Du vunnit,
när Din arm
mot Greighens styrka sträcktes,
elden väcktes,
skeppet bräcktes
allt blev satt i larm.»

Man väntar sig, tillägger Grimberg, nästan ett »fallera» i slutet. Den här bifogade skålen till storamiralens ära åtföljes av ett fallera i toner, ett Presto. Det är en rundåmelodi, som utvisar skålstyckets placering, fig. 10.

Under 1800-talet förminskades ej nämnvärt intresset för skålarnas materiella innehåll, men rundå gick bort i obemärkthet som ett offer för tidens krassa inriktning. Man fick ej tid och lust för dylika musikceremonier. En sista tynande rest lever ännu kvar tillsammans med de i sanning enfaldiga orden »Helan går». Då denna sång otvivelaktigt har sina rötter i en uråldrig skålceremoni, bör den inrymmas under antikviteterna.

*

Vad är rundå? Enligt Dahlgrens Glossarium var rundå »ett vid dryckeslag brukligt uppmaningsrop under sång och spel». Tobias Norlind har framhållit, att rundå även kan ha varit en dans och citerar ett uttalande från år 1711 i Johan Linders »Tankar om surbrunnars kraft och verkan»: »All dans och spel behagar dock icke allom lika. Ty som kroppen är av senotrådar till alla sina fasta delar sammanvuxen och således hos den ena hårt utspänd, hos en annan slappare, så tycke vi ej heller lika om alla melodier. Den ene vill hava en sorgelig ton, en annan R u n d å, den tredje D a l d a n s e n, en annan fransösk takt, en annan tysk eller så bortåt.» Detta uttalande om rundå är ej tydligt. Meningen är väl dock att rundå är en glad och pigg melodi, d. v. s. motsatsen till »en sorgelig ton». Några rader i ett kväde vid ett bröllop i Stockholm den 5 okt. 1684 mellan handelsmannen Lars Larsson Bruhn och Johanna Nilsdotter tala för att rundå dansats:

Upp bussar hwar och en /Klangspeelen liufligh gifwa/
Här höres heel R u n d å, i Dantzen quicke blifwa:
Men wore iagh der hoos /när Lusten stode på/
Wäl sprunge iagh och medh /ey sutt' iagh still i Wråå.

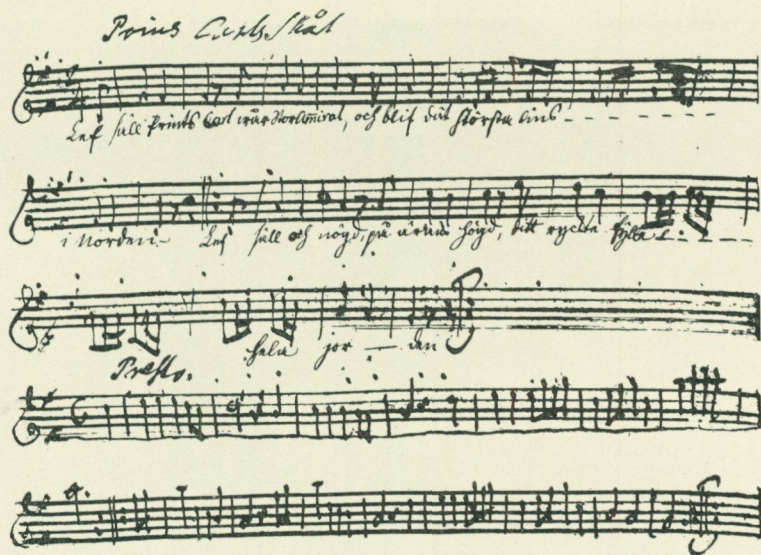


Fig. 10. Prins Carls skål. Lunds universitetsbibliotek. Lunds akademiska kapell, E. Wensters donation, litt. A 4.

I bröllopsversernas talrika dansuppräknningar förekommer ej rundå. Den enda gång jag sett danssteg omnämnas i samband med skåldrickning hos allmogen är i Nils Anderssons Skånska danser i Sv. landsmålen. När trakteringen med brännvin ägde rum utförde karlarna, man emot man, en figuré. Härunder kastades benen korsvis fram bakom varandra. De dansande befunno sig ständigt på samma punkt.

Att rundå är ett skålstykke framgår däremot tydligt av 1600-talets bröllopsverser. Så här låter det t. ex. i ett »Gästebudz O d e» sjunget av »Orphei Betiente» på ett bröllop i Falun den 2 nov. 1671 mellan Jacob Berg och Anna Prytz:

Än nu en skål kär Bröder ey bortglömer/
 see til hwem nu aff oss bäst glasen tömer/
 all Jungfrur dygdigas skål' tre på raa.
 Hey lustig blåsen om sa sa sa /
 kär Musicanter låter gå Runda.

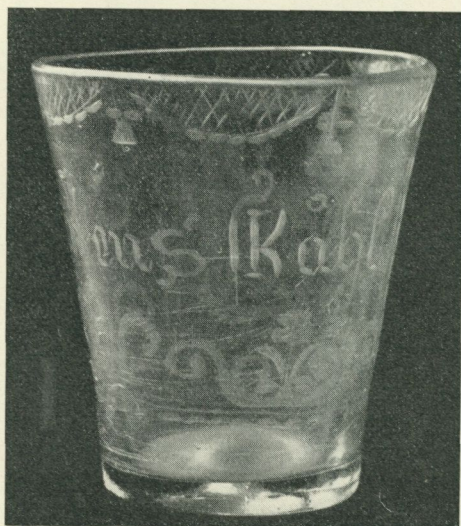


Fig. 11. Dricksglas. Med inskrift: »Frökens skål». Nordiska museet 48,304 a.

Vanligt är också på 1600-talet att den sjungna rundåfrasen omtalas, liksom i Stiernhielms Hercules:

När nu blåses alarm, och dundras i Trummor, och Pukor:
Lös'n är gifwin, Holà; Rundà-rundà-dadinella.

Vid ett bröllop i Randasalmi i Finland år 1712 är skålstyckets melodi använd till en bröllopsvers:

Votum eller Runda.
Till Söderland /Ehr himblens hand/
Herr Brudgum /wille dela/
Jagh önskar så /at Eder må
Eij Wattukällor fela.

Någon gång förekommer formen rondo, men rondeaux betyder jämte annat också en dans i 3/4 eller 4/4 takt (mel. i



Fig. 12. Skål. Med inskrift: »Alla wackra flickors skål».
Röhsska konstsöjdmuseet, Göteborg.

Kungl. bibl. S. 173) och brukas tydligen också som melodihänvisning:

Rondeau.

. . . Så dricken här om!

Andre instämnen å qväden R o n d o m

Gijgare gijgen å bruken ehr gom

Skåhlen hon drickes. — — —

På rundås äldre historia kan jag ej ingå. Avsikten med denna uppsats har endast varit att påvisa lantliga skålstyckens härkomst från 1600-talets rundå, vars samband med de gamla dryckesvisorna, som ha en refräng av rundåliknande ordramsor, är påtagligt. Därför må det vara nog med en tysk studentvisa från år 1667, i vilken rundå omnämnes, och ett citat ur det verk visan hämtats, Schultze u. Ssymank, Das deutsche Studententum:

Sa lustig Courage getruncken,
 Wer singet ein lustig Runda
 Last trauern die kühlen Haluncken,
 Wir sind ja desswegen nicht da.
 Es ist bey den Purschen nicht Mo (de)
 Dass man das Capitolum stützt
 und hermet sich kranck und zu tode
 und immer verzumpfen da sitzt.

»Sehr alt sind auch die 'Rundas' (Rondos), bei denen reihum gesungen und getrunken wird; nur in den immer wiederkehrenden Refrain: Runda und Rundadinellula stimmt der gesamte Chorus ein.»



Fig. 13. Pokal. Med inskrift: »Värdinnans Skål».
 Nordiska museet 105,738.